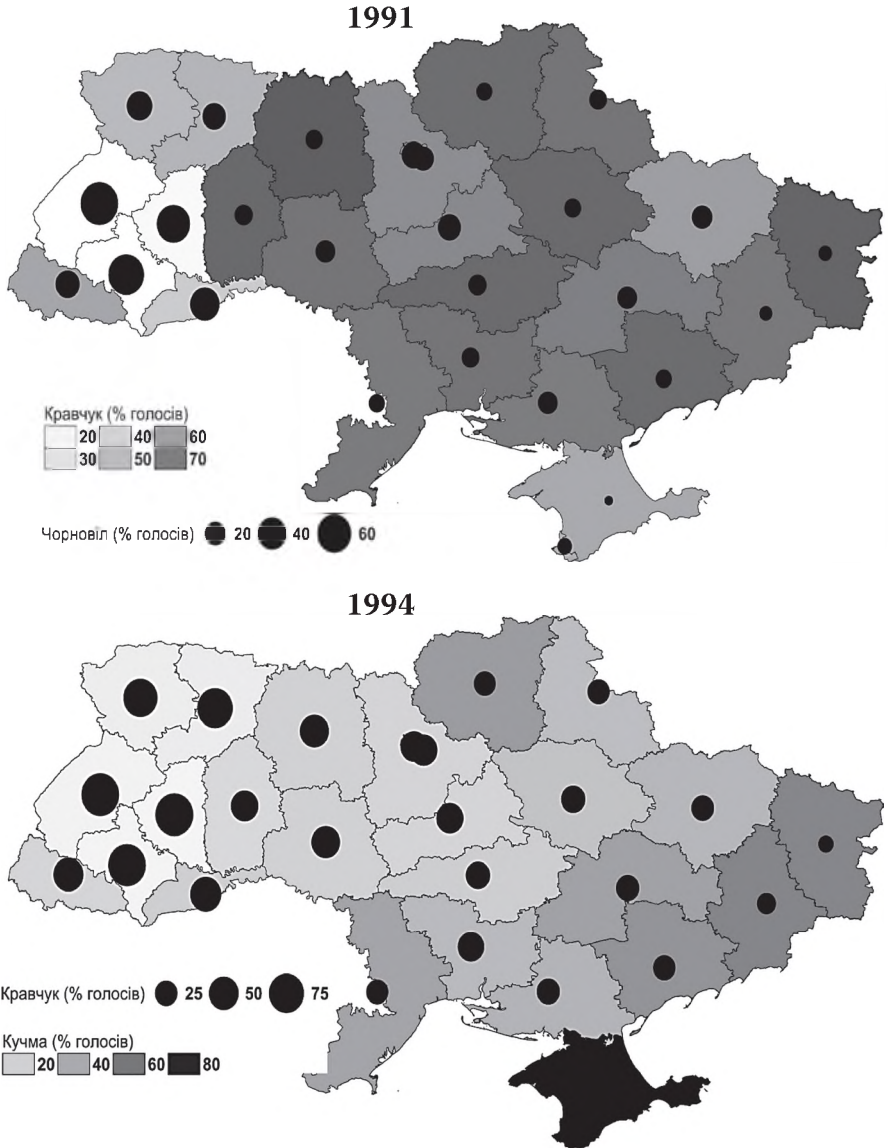

оформлені не на ті посади і заняття, якими фактично займаються. Тобто їх фактично дискримінують, пояснюючи, що в штатних розписах немає цих посад для жінок. Окремі питання, які не обговорюються і не розв'язуються державою, – це питання побутові: брак спеціалізованого медичного обслуговування для жінок, відповідної форми і взуття, незадовільні умови проживання. Фактично інфраструктура Збройних сил України облаштована під потреби чоловіків.

3.5. Зміни у геополітичних орієнтаціях населення України

Події 2013–2014 років змінили як суто географічну карту України, так і політико-географічну. Відмінності та розбіжності збереглися чи модифікувалися всередині країни, а на частині двох східних областей постали кордони і розколи. Між тим, серед вітчизняних соціологів та політологів інтерес до теми геополітичних орієнтацій населення суттєво зріс після виборів 1994 року, коли за посаду президента змагались Леонід Кравчук та Леонід Кучма. Саме тоді, вперше в новітній історії України, її населення політично, орієнтаційно й електорально розділилось на дві частини: Кучма не отримав більшості голосів виборців у жодній із 12 областей західніше Чернігівщини, Полтавщини та Кіровоградщини, де на той час проживало близько 40 % населення, Кравчук – у жодній з решти областей півдня і сходу України, де на той час проживало близько 60 % населення. На перших президентських виборах 1991 року такого поділу не було: тоді в деяких областях на заході проти Кравчука проголосувало більше виборців, ніж на сході (рис. 3.6). Тобто саме президентські вибори на третьому році незалежності конституювали те, що у першому розділі визначено як привиди «Українській світ» та «Русский мир», а привід «Європа» актуалізується ще пізніше, поступово нарощуючи своє значення в уявленнях і очікуваннях громадян.

Для пошуку причин такого поділу того ж 1994 року Київський міжнародний інститут соціології під керівництвом В. Є. Хмелька провів серію репрезентативних для населення України опитувань. У результаті було виявлено низку відмінностей в орієнтаціях населення

Рис. 3.6. Електоральний поділ України на президентських виборах 1991 та 1994 років

Західно-Центральних і Східно-Південних областей*. Більша важливість відносин з Росією постулювалась саме у Східно-Південних регіонах, де 48 % населення визначили це як найважливішу проблему, навіть більше, ніж злочинність – 43 %, що досить показово в умовах криміногенної ситуації 1990-х років на пострадянському просторі. Водночас на Заході відносини з Росією турбували лише 19 % населення. Відрізнялись також відсотки підтримки ядерного роззброєння (на Заході 43 %, на Сході – більшість), продажу частини Чорноморського флоту Росії (на Сході – більше), підтримки вступу до СНД (на Сході – 85 %, за Заході – в 1,4 разу менше). На Сході виявилось у 13 разів більше прихильників об'єднання з Росією у одну державу, ніж варіанта із закритими кордонами, візами і митницями (48,5 % проти 3,8 %, на Заході – 24,5 % проти 17 %). Загалом, за названими параметрами розрив між Сходом і Заходом в орієнтаціях з 1991 по 1994 рік збільшився у 3,5 разу.

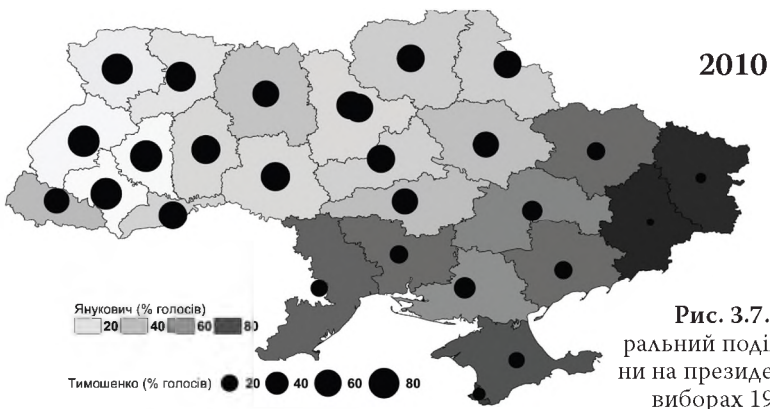
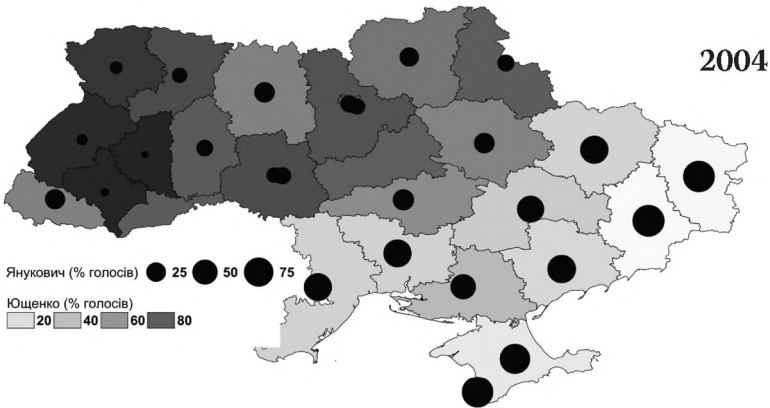
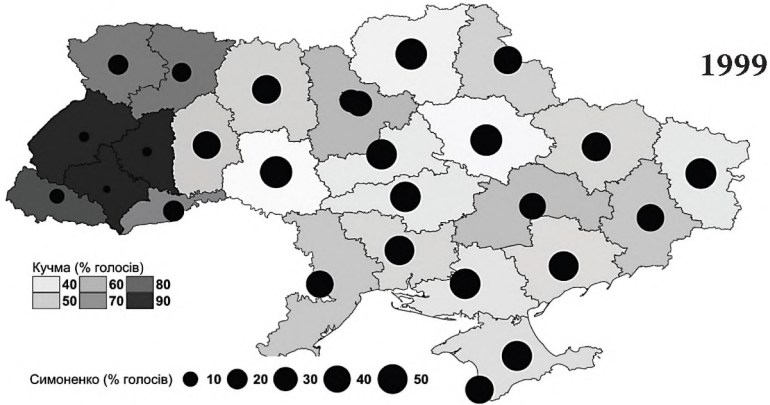
Водночас соціально-економічна проблематика (як-от пріоритетизація боротьби з бідністю, безробіттям тощо) оцінювалась в обох частинах держави однаковою мірою. Єдина відмінність стосувалась блоку питань про підприємництво і приватну власність: підтримка розвитку підприємництва та приватної власності, зокрема, на землю на Заході і Сході відрізнялась вдвічі (17 % і 5,5 %, та 17 % і 8,5 %, відповідно) [Хмелько, 1994].

Подальші вибори також показували диференціацію настанов населення в культурно-політичному вимірі. Вибори 1999 року проходили за сценарієм російських виборів 1996 року, коли Л. Кучмі, який балотувався на наступний термін, у другому турі опонував голова комуністичної партії (КПУ) П. Симоненко. Тоді тенденції геополітично-орієнтаційного поділу хоча й зберігались, але були менш виразні (рис. 3.7).

Отже, робота над глибинним аналізом чинників таких відносно сталих відмінностей не втрачала свою актуальність. Блок питань щодо орієнтацій, як і соціо-демографічний блок, було доповнено низкою індикаторів, які давали змогу точніше вимірювати це явище (табл. 3.15).

---

* До Західно-Центральних віднесено: м. Київ, Київську, Вінницьку, Волинську, Житомирську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Кіровоградську, Полтавську, Рівненську, Тернопільську, Хмельницьку, Черкаську, Чернівецьку, Чернігівську області. До Східно-Південних – Автономну Республіку Крим (разом з м. Севастополь), Дніпропетровську, Сумську, Харківську, Донецьку, Луганську, Запорізьку, Миколаївську, Херсонську, Одеську області.

Рис. 3.7. Електоральний поділ України на президентських виборах 1999, 2004 та 2010 років

**Таблиця 3.15. Змінні опитувань КМІС,
які застосовують для аналізу соціальних чинників відмінностей
геополітичних орієнтацій у регіонах України**

Предиктори (згідно з першим дослідженням 1994 року)
Легша мова (спеціальна методика вимірювання) Частіша мова Оцінка мови респондента інтерв'юером Етнічність першого порядку Етнічність другого порядку (з урахуванням біетнічності) Етно-лінгвістичні групи
Орієнтації
Статус російської мови Викладання російської мови в школах Відкритість кордонів із Росією Вступ до Євросоюзу Вступ до НАТО Вступ до різних союзів з Росією Нейтралітет / ізоляціонізм Підтримка «помаранчевих» або «біло-синіх»
Контролюючі змінні
Стать Вік Рівень освіти Релігійність Конфесійна належність Сімейний стан Сільські та міські жителі
Змінні групування
Адміністративні регіони (області, АРК, Київ) Макрорегіони

Серед соціальних змінних, які розглядають для пояснення відмінностей геополітичних орієнтацій громадян України, найвпливовішими найчастіше називають регіон проживання, етнічну ідентичність та рідну мову. Хоча регіон проживання є найбільш очевидним фактором геополітичних орієнтацій жителів України, серед дослідників цього питання немає консенсусу. Суть дискусії стара як світ: «курка чи яйце», тобто лінгво-етнічна гетерогенність регіонів, як визначник регіональних відмінностей щодо геополітичних орієнтацій, чи регіональна

структура, задана в т. ч. історичними передумовами та соціальним середовищем в кожному регіоні, як визначник лінгво-етнічної гетерогенності і, відповідно, гетерогенності геополітичних орієнтацій.

Відповідні попередні дослідження мають низку обмежень, які можна згрупувати у три блоки:

1. Обмеження масштабу.
2. Обмеження типу залежної змінної (геополітичних орієнтацій).
3. Обмеження типів регіональних структур.

Для подолання вказаних недоліків здійснено аналіз, що складається з двох частин:

1. Спочатку репліковано одне з найбільш статистично строгих досліджень Баррінгтона і Фаранди [Barrington, Faranda, 2009], що проводились у різний час, з використанням різних типів геополітичних орієнтацій як залежних змінних. Перевірено дві гіпотези:
  - на індивідуальному рівні саме регіон проживання чинить ключовий вплив на геополітичні орієнтації;
  - включення до моделей показників лінгво-етнічної гетерогенності регіонів зменшує їхній відокремлений вплив.
2. Після підтвердження гіпотез дані опитувань 2005–2015 років агреговано за адміністративними регіонами та проведено аналіз соціальних і соціально-економічних відмінностей між ними на макрорівні. Мета аналізу полягала у пошуку тих характеристик регіонів, що визначають геополітичні орієнтації їхніх мешканців.

Для першої перевірки було використано об'єднаний масив опитувань КМІС 2005–2015 років із сумарною вибіркою 378 733 респонденти. Набір залежних та незалежних змінних у цьому масиві децю відрізняється від опитування, використаного Баррінгтоном і Фарандою. Конфесійна належність закодована як вірні Української православної церкви (Московський патріархат), вірні Української православної церкви (Київський патріархат) та Української автокефальної православної церкви разом, вірні Української греко-католицької церкви та Римо-католицької церкви разом, інші віруючі, невіруючі. Рівень освіти закодовано як неповна середня, повна середня, середня спеціальна, неповна вища та повна вища освіта разом (останніх дві категорії Баррінгтон та Фаранда розділяють). Тип поселення розподіляється лише на міські та сільські населені пункти замість 6-компонентної шкали. Таке кодування видається раціональнішим, оскільки

Баррінгтон і Фаранда самі, врешті, використовують лише двосторонній контраст: «Етнічні росіяни частіше проживають у великих містах, в той час як сільські території більшою мірою заселені етнічними українцями» [Barrington, Faranda, 2009: с. 241]. Змінної матеріального становища у нашому файлі даних немає. Однак Баррінгтон і Фаранда не знайшли жодного значущого впливу цієї змінної на геополітичні орієнтації в усіх регресійних моделях, які розраховували.

Окрему увагу має бути приділено визначенню рідної мови респондента. Баррінгтон і Фаранда використовували одне просте запитання: «Якою мовою ви переважно спілкуєтесь вдома?» (українською, російською, одночасно українською та російською, іншою). Арель та Хмелько [Arel, Khmelko, 1996] стверджують, що мовна поведінка (тобто мова, якою люди розмовляють з інтерв'юером) є кращим індикатором мовної ідентичності, ніж декларована мова. В цьому дослідженні ми використовуємо дворівневий блок питань, розроблений Хмельком [Хмелько, 2004: с. 5]. Інтерв'юер визначає мову, якою відповідає респондент на привітання «Добрий день», артикульоване таким чином, щоб не можна було визначити, російською чи українською мовою воно сказане. Після цього інтерв'юер визначеною мовою запитує респондента, якою мовою йому зручніше продовжувати інтерв'ю. Якщо отримана відповідь – «не має значення», то інтерв'юер запитує, якою мовою респондент розмовляє частіше. В результаті маємо змінну, що має 6 значень: «Легше українською», «Легше російською», «Частіше українською», «Важко сказати, мабуть однаково часто», «Частіше російською», «Важко сказати, мабуть однаково часто» (респондент відповідає російською «Трудно сказать, наверное одинаково часто»). Для моделювання ефектів мови ми використовуємо трикомпонентну шкалу: «Легше українською» + «Частіше українською» = «Українською», «Легше російською» + «Частіше російською» = «Російською», решта респондентів розглядаються як білінгви – двомовні.

Як залежну змінну для об'єднаного масиву використовували змінну–індекс відповідей на запитання «Як би ви проголосували на референдумі щодо вступу України до Євросоюзу?» та «Як би ви проголосували на референдумі щодо приєднання України до Єдиного економічного простору (ЄЕП)*?» («За», «Проти», «Не взяв би участі

* Для масивів до 2010 року. Для пізніших масивів – «...до Митного союзу Білорусі, Казахстану та Росії».

у референдумі», «Важко сказати»). Шкалу індексу сконструйовано за схемою Баррінгтона та Фаранди: значення змінюються від -10 (цілковито прозахідна позиція) до $+10$ (цілковито проросійська позиція).

Крім об'єднаного масиву для перевірки гіпотези використовували результати опитування квітня 2008 року. Цей масив охоплює завершальний період президентства Ющенка і складається з відповідей 2037 респондентів. Незалежні змінні в цьому опитуванні ідентичні змінним з опитування, використаного Баррінгтоном і Фарандою. Дані цього та інших використаних опитувань репрезентативні для населення України та для кожної з 24 областей і Автономної Республіки Крим.

Окремі регресійні моделі створювали для двох незалежних змінних із цього масиву даних:

1. Відповіді на запитання «Як Ви загалом ставитесь до Росії зараз?» («дуже добре», «загалом добре», «загалом погано», «дуже погано», «важко сказати»). Ця змінна є найближчою до «індексу загального ставлення», розробленого Баррінгтоном та Фарандою.
2. Відповіді на запитання «Якими Ви б хотіли бачити взаємини України з Росією?» («Вони повинні бути такими самими, як з іншими державами – із закритими кордонами та візами», «Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами», «Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу»). Цю змінну та шкалу запропонував В. Є. Хмелько [Хмелько, 2014: с. 4].

Шкали зазначених запитань було перекодовано за схемою Баррінгтона та Фаранди: значення змінюються від -10 (цілковито прозахідна позиція) до $+10$ (цілковито проросійська позиція).

Третій масив даних, який ми використали, – це результати опитування березня 2010 року, що складаються з 1226 кейсів та охоплюють період президентства Януковича. Незалежні та залежні змінні в цьому опитуванні ідентичні змінним масиву 2008 року.

Останній з використаних масивів – опитування квітня 2014 року, що охопило 2022 респонденти і було проведене після фактичної відставки Януковича та на початку російської агресії проти України. Предиктори у цьому масиві ідентичні попереднім двом. Як залежні використано 4 змінні:

1. Загальне ставлення до Росії та росіян. Змінна-індекс, що була розрахована на базі 4 запитань: «Як Ви загалом ставитесь до Росії зараз?», «Як Ви загалом ставитесь до росіян (жителів Росії) зараз?»,

- «Як Ви загалом ставитесь до керівництва держави Росії зараз?» (для всіх трьох віяло відповідей однакове – «дуже добре», «загалом добре», «загалом погано», «дуже погано», «важко сказати»), «Цінності російського суспільства – суттєво інші, ніж українсько-го» («цілком згоден», «частково згоден», «як згоден, так і не згоден», «частково не згоден», «повністю не згоден»).
- Відповіді на запитання «Якими ви б хотіли бачити взаємини України з Росією?» (див. вище).
  - Бажаний вектор зовнішньої політики. Змінна-індекс, що розрахована на базі оцінки респондентами двох тверджень: «Україна має зміцнювати зв'язки з Європою, навіть якщо це погіршить відносини з Росією», «Україна має зміцнювати зв'язки з Росією, навіть якщо це погіршить відносини з Європою». Шкала відповідей обох запитань п'ятикомпонентна: «цілком згоден», «частково згоден», «як згоден, так і не згоден», «частково не згоден», «повністю не згоден».
  - Відповіді на запитання «Як би Ви проголосували на референдумі: за приєднання до Європейського союзу чи за приєднання до союзу Росії, Білорусі та Казахстану?». Віяло відповідей – ідентичне запитанням щодо референдумів у об'єднаному масиві.
- Для аналізу емпіричних даних створено 48 регресійних моделей методом найменших квадратів (ordinary least squares, OLS). Всі даммі-змінні, виключені з моделі як порівняльні, – ідентичні або аналогічні тим, що використовували Баррінгтон і Фаранда. Проілюструємо результати аналізу лише однією таблицею регресійних коефіцієнтів (табл. 3.16).

Таблиця 3.16. Коефіцієнти регресії методом найменших квадратів. Дані опитування квітня 2014 року. Базова модель (без інтеракцій)

Предиктори	Загальне ставлення до Росії (індекс від -40 до 40)		«Якими ви б хотіли бачити взаємини України з Росією?» (шкала від -10 до 10)		Бажаний напрям зовнішньої політики України (індекс від -20 до 20)		Підтримка ЄС або ЄІП на референдумі (індекс від -10 до 10)	
	В	σ	В	σ	В	σ	В	σ
Константа	-22,74***	2,995	-8,07	0,999	-13,54***	2,033	-9,56***	1,333
Східний макрорегіон	24,335***	2,001	5,086	0,669	17,375***	1,359	11,273***	0,892
Східно-центральний макрорегіон	11,541***	1,871	2,677	0,626	11,66***	1,271	7,729***	0,833
Південний макрорегіон	12,174***	1,911	1,987**	0,639	11,434***	1,298	6,592***	0,853
Південно-західний макрорегіон	10,108	1,984	1,527**	0,664	8,3***	1,347	2,111	0,882
Північно-центральний макрорегіон	2,626	1,643	1,354**	0,55	4,88***	1,115	2,66***	0,731

Предиктори	Загальне ставлення до Росії (індекс від -40 до 40)		«Якими ви б хотіли бачити взаємини України з Росією?» (шкала від -10 до 10)		Бажаний напрям зовнішньої політики України (індекс від -20 до 20)		Підтримка ЄС або ЄП на референдумі (індекс від -10 до 10)	
	В	σ	В	σ	В	σ	В	σ
Західно-центральний макрорегіон	0,585	1,72	0,733	0,575	5,381***	1,168	1,604	0,767
Російська етнічна ідентичність	7,993***	1,229	2,388***	0,41	4,786***	0,835	3,014***	0,549
Інша етнічна ідентичність*	4,694***	1,728	1,652***	0,576	2,411	1,173	1,771	0,774
Білінгви	3,479	2,194	-0,578	0,731	1,983	1,49	0,56	0,983
Російськомовні	6,91***	1,106	0,644	0,37	4,207***	0,751	1,8***	0,495
Вірні УПЦ (МП)	8,472***	2,063	1,699**	0,69	2,624	1,401	2,116**	0,918
Вірні УПЦ (КП) та УАПЦ	5,827***	1,887	1,363	0,632	2,152	1,281	1,609	0,839
Інші православні	3,437	3,037	2,944**	1,013	-2,949	2,062	-0,106	1,35
Інші віруючі	8,16***	1,976	1,565	0,661	1,823	1,342	1,257	0,879
Невіруючі	6,382***	2,396	1,022	0,801	1,8	1,627	1,928	1,067
Чоловіки	-1,019	0,713	-0,432	0,238	-0,087	0,484	-0,333	0,318
Із вищою освітою	-0,133	2,171	-1,716	0,724	-2,487	1,474	-1,104	0,966
Із незакінченою вищою освітою	-3,21	2,802	-1,441	0,934	-5,688***	1,902	-1,442	1,246
Із середньою спеціальною освітою	0,754	2,115	-1,054	0,705	-0,705	1,436	-0,232	0,941
Із повною середньою освітою	1,632	2,164	-0,684	0,721	-0,635	1,469	0,14	0,963
Із неповною середньою освітою	1,134	2,475	0,767	0,828	0,648	1,68	0,823	1,106
Вік 30–39	3,274***	1,12	0,485	0,374	1,31	0,76	0,83	0,5
40–49	2,481**	1,161	-0,365	0,387	0,111	0,788	0,104	0,52
50–59	3,716***	1,143	0,101	0,382	1,446	0,776	0,922	0,51
>60	3,96***	1,113	0,807	0,371	2,085***	0,756	1,286***	0,498
Жителі села	2,93***	1,225	0,172	0,41	-0,811	0,832	0,696	0,549
Жителі дуже малих міст	1,286	1,704	-0,84	0,568	-3,735***	1,157	1,308**	0,761
Жителі малих міст	7,167***	2,028	1,008	0,676	1,671	1,377	3,377	0,903
Жителі середніх міст (20–99 тис.)	0,414	1,25	-0,187	0,418	-1,203	0,849	0,677	0,56
Жителі великих міст (100–499 тис.)	4,176***	1,189	0,948	0,397	0,366	0,807	0,703	0,533
Вистачає грошей на їжу, але не на одяг	-1,833	1,31	-0,564	0,437	-1,945	0,89	-0,815	0,587
Вистачає на їжу, одяг, але не на дорогі речі	-1,908	1,393	0,046	0,465	-2,292	0,946	-1,42**	0,623
Вистачає на все, що забажають	1,439	1,884	0,526	0,628	-2,092	1,279	-0,918	0,84

Примітка. Значення коефіцієнтів із позначкою «***» значущі на рівні $p \leq 0,01$, із позначкою «**» – на рівні $p \leq 0,05$.

* Не росіяни і не українці.

Як бачимо, саме даммі-змінні регіону проживання мають найбільшу значущість та величину В-коефіцієнтів. Всі інші розраховані нами моделі із залежною змінною у вигляді індексу загального ставлення до Росії мають, в середньому, максимальну пояснювальну силу $R^2 = 0,43$, що майже збігається з результатом, отриманим Баррінгтоном і Фарандою. Понад те, майже всі коефіцієнти, що є значущими в їхній базовій моделі, також значущі в наших моделях. На другому місці за пояснювальною силою – моделі із залежною змінною бажаного напрямку зовнішньої політики: R^2 сягає 0,4. Інші моделі мають суттєво меншу пояснювальну силу – $R^2 \leq 0,2$.

Отже, гіпотеза про ключовий вплив регіону проживання на зовнішньополітичні орієнтації загалом підтверджується. Найбільшою мірою – на масиві квітня 2014 року, що містить найповніший набір змінних для розрахунку індексу ставлення до Росії. Водночас, варто констатувати, що набір предикторів, обраний Баррінгтоном і Фарандою, краще пояснює саме *загальне* ставлення до Росії. Орієнтації щодо конкретної зовнішньої політики у напрямку об'єднання з різними міждержавними союзами, особливо, якщо таке об'єднання означає втрату державного суверенітету України, пояснюються цим набором незалежних змінних суттєво гірше.

З іншого боку, комбіновані індекси орієнтацій, що дають змогу повніше охопити прихильності до одного з геополітичних полюсів, краще пояснюються цими наборами предикторів. Відповіді на окремі запитання мають більшу дисперсію. Тому структурні впливи краще аналізувати з використанням спеціально розрахованих індексів, а не відповідей на окремі запитання, як-от готовність голосувати на референдумі щодо вступу до одного з об'єднань.

Для перевірки гіпотези про потенційний вплив соціального оточення кожного регіону на геополітичні орієнтації його мешканців у першому наближенні (на індивідуальному рівні) розраховували 9 агрегованих змінних – часток лінгво-етнічних груп від населення регіону, за даними опитувань. Етнічну ідентичність виявляли з допомогою запитання «Ким Ви вважаєте себе за національністю?» («українці», «росіяни», «інші») та уточнювального запитання з варіантами «тільки українцем(-кою)», «і українцем(-кою), і росіянином(-кою), але більше українцем(-кою)», «однаковою мірою і українцем(-кою), і росіянином(-кою)», «і українцем(-кою), і росіянином(-кою), але більше росіянином(-кою)», «тільки росіянином(-кою)». Етнічні категорії, які ми розглядаємо, такі:

1. Моноукраїнці – ті, хто ідентифікує себе тільки з українським етносом.
2. Моноросіяни – ті, хто ідентифікує себе тільки з російським етносом.
3. Україномовні.
4. Білінгви – ті, хто розмовляє змішаною українсько-російською мовою або чергує їх.
5. Російськомовні.
6. Україномовні українці.
7. Українці-білінгви.
8. Російськомовні українці.

Аналіз емпіричних даних здійснювали на основі розрахунку 49 регресійних моделей методом найменших квадратів. Наведені у табл. 3.17 результати відображають еволюцію міри впливу змінної регіону проживання із включенням показників лінгво-етнічної гетерогенності. Набори інших предикторів із відповідних масивів залишаються тими самими.

Таблиця 3.17. Коефіцієнти регресії методом найменших квадратів із включенням показників лінгво-етнічної гетерогенності

Предиктори	B	σ
	Опитування квітня 2005 року. Залежна змінна: «Якими Ви б хотіли бачити взаємини України з Росією?» (шкала від -10 до 10)	
Крим	-2,946	0,776
Відсоток моноросіян	0,174***	0,013
	Опитування квітня 2014 року. Залежна змінна: «Як Ви загалом ставитесь до Росії зараз?» (шкала від -10 до 10)	
Крим	-5,19***	0,706
Відсоток моноросіян	0,227***	0,018
	Опитування квітня 2014 року. Залежна змінна: Загальне ставлення до Росії (індекс від -40 to 40)	
Модель 1		
Східно-центральний макрорегіон	1,749	1,148
Відсоток моноросіян	1,402***	0,089
Модель 2		
Південний макрорегіон	1,908	1,282
Західно-центральний макрорегіон	2,188	1,347
Відсоток україномовних українців	-0,177***	0,018

Продовження табл. 3.17

Предиктори	B	σ
Модель 3		
Західно-центральний макрорегіон	2,067	1,242
Відсоток українців-білінгвів	0,252***	0,056
Модель 4		
Південний макрорегіон	2,382	1,271
Відсоток російськомовних українців	0,269***	0,028
Модель 5		
Східно-центральний макрорегіон	-8,064***	1,178
Південний макрорегіон	-5,032***	1,308
Північно-центральний макрорегіон	-7,278***	1,034
Західно-центральний макрорегіон	2,676	1,389
Відсоток україномовних	-0,291***	0,018
Модель 6		
Східно-центральний макрорегіон	-7,756***	1,172
Південний макрорегіон	-4,331***	1,3
Відсоток російськомовних	0,298***	0,019
	Залежна змінна: «Якими Ви б хотіли бачити взаємини України з Росією?» (шкала від -10 до 10)	
Модель 1		
Східно-центральний макрорегіон	0,45	0,383
Відсоток моноросіян	0,28***	0,03
Модель 2		
Південний макрорегіон	-0,401	0,427
Північно-центральний макрорегіон	-0,333	0,33
Західно-центральний макрорегіон	0,829	0,449
Відсоток україномовних українців	-0,036	0,006

Закінчення табл. 3.17

Предиктори	B	σ
Модель 3		
Південний макрорегіон	-0,304	0,424
Північно-центральний макрорегіон	-0,153	0,326
Відсоток російськомовних українців	0,056***	0,009
Модель 4		
Східно-центральний макрорегіон	-1,507***	0,392
Південний макрорегіон	-1,696***	0,437
Відсоток україномовних	-0,058***	0,006
Модель 5		
Східно-центральний макрорегіон	-1,446***	0,39
Південний макрорегіон	-1,556***	0,434
Відсоток російськомовних	0,059***	0,006
Залежна змінна: Підтримка ЄС або ЄП на референдумі (індекс від -10 до 10)		
Модель 1		
Південний макрорегіон	-0,129	0,575
Відсоток україномовних українців	-0,098***	0,008
Модель 2		
Південний макрорегіон	0,134	0,57
Південно-західний макрорегіон	1,762	0,808
Відсоток російськомовних українців	0,149***	0,012
Модель 3		
Східно-центральний макрорегіон	-1,705***	0,525
Південний макрорегіон	-1,549***	0,586
Відсоток україномовних	-0,127***	0,008
Модель 4		
Східно-центральний макрорегіон	-1,57***	0,522
Південний макрорегіон	-1,243**	0,583
Відсоток російськомовних	0,13***	0,008

Примітка. Значення коефіцієнтів із позначкою «***» значущі на рівні $p \leq 0,01$, із позначкою «**» – на рівні $p \leq 0,05$.

Можна зробити висновок, що лінгво-етнічна гетерогенність – одна з глибинних пояснювальних змінних поверхово-очевидної регіональної структури відмінностей геополітичних орієнтацій населення України. Хоча ефекти пропорцій лінгво-етнічних категорій не надто сильні, але всі вони значущі на високому рівні та, що важливіше, змінюють значення відокремлених ефектів регіону проживання. Останні стають незначущими, змінюють спрямованість (знак) або і те, і інше. Ця тенденція особливо помітна для Південно-Східної частини України. На відміну від моделей, що враховують лише відокремлені ефекти регіону проживання та лінгво-етнічної ідентичності, регресійні рішення з урахуванням регіональної лінгво-етнічної гетерогенності пояснюють всі типи розглянутих нами геополітичних орієнтацій на рівні $R^2 \geq 0,3$.

Отже, обидві наші гіпотези підтвердилися на масивах різних періодів, з різними наборами предикторів і типів залежних змінних (окремі питання та індекси геополітичних орієнтацій). Соціальна структура регіонів, соціальне оточення, в якому перебувають його мешканці, може бути ключем до пояснення регіональної структури геополітичних орієнтацій населення України. У першому наближенні виглядає так, що мовна структура є більш визначальною, ніж етнічна. Однак є й інші змінні, чії регіональні відмінності можуть бути частиною пояснення. Одна з них – конфесійна належність, що залишається впливовим і значущим предиктором. Загалом, усі ці змінні належать до «культурного середовища», тобто гуманітарних відмінностей центрально-західної та східно-південної частин українського суспільства. Для більш повної та строгої перевірки цього попереднього висновку маємо провести аналіз на регіональному рівні шляхом агрегації даних опитувань за регіонами та періодами, а також із використанням даних загальнонаціональної статистики.

За збереження структурно зумовлених регіональних відмінностей, геополітичні орієнтації населення України поступово змінювались. Основні чинники таких змін, на нашу думку, мають переважно зовнішню природу. Розглянемо коливання прихильності до союзу з Росією в часі (рис. 3.8). Діаграма покаже відсотки відповідей на одне із запитань: «Чи підтримуєте Ви вступ України до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном?» (економічний союз) та «Чи підтримуєте Ви вступ України до союзу з Росією та Білоруссю?» (політичний союз, такий собі «міні-СРСП»), за даними репрезентативних для

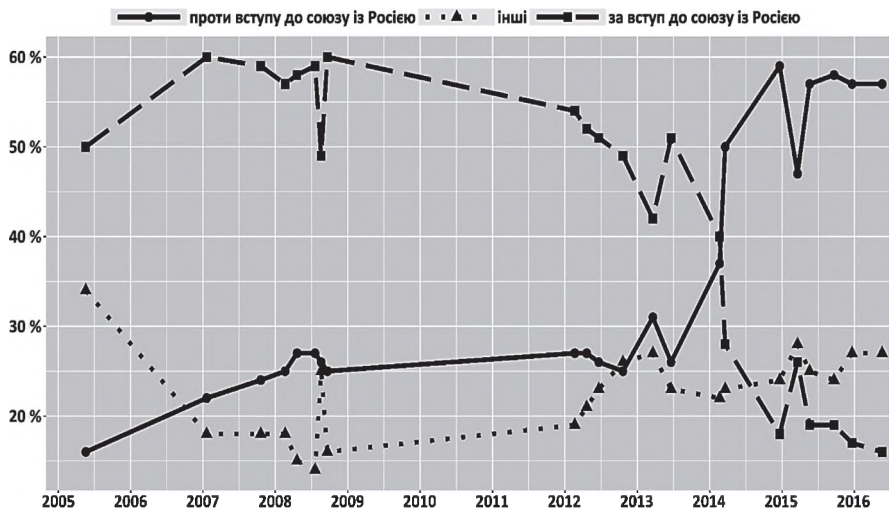

Рис. 3.8. Прихильність населення України до вступу до союзу з Росією за даними КМІС

України опитувань з вибірками понад 2 тисячі респондентів. До категорії «інші» потрапили ті, кому було важко відповісти на вказане запитання, хто не визначився. Значною мірою ця категорія перетинається з т. зв. незалежниками або ізоляціоністами – тими, хто не підтримує вступу України до жодних союзів, у т. ч. Європейського Союзу, або підтримує дружні стосунки з усіма союзами без вступу до них.

Як бачимо, аж до перелому січня–лютого 2014 року, коли частка противників вступу до союзу з Росією вперше перевищила частку прихильників, останні домінували. Однак як до так і після перелому орієнтації не були стабільними і коливались, часом, досить різко. Спробуємо співвіднести ці коливання з подіями новітньої історії.

Після Помаранчевої революції 2004 року зростає поляризація: збільшується кількість прихильників, як російського вектора, так і європейського. Зменшується кількість тих, хто не визначився, підтримує ізоляцію або вступ до обидвох союзів одночасно. Наступною точкою «турбулентності» періоду президентства В. Ющенка є серпень 2008 року. Це період російсько-грузинської війни літа 2008 року – збройного конфлікту між Грузією з одного боку та Росією і сепаратистськими угрупованнями Південної Осетії та Абхазії з іншого.

Війна завершилась поразкою грузинської армії, втратою Кодорського анклаву Абхазії та етнічною чисткою грузинських сіл у Південній Осетії. В цей час в Україні зростає кількість ізоляціоністів. Росія в українському медіа-просторі зображується агресором, але і Захід виглядає слабким: попри прозахідний курс грузинської влади, західноєвропейські країни не змогли (чи не бажали) захистити її територіальну цілісність.

Середина 2012 – початок 2013 року характеризується початком «руху в Європу» команди Януковича. Це і проведення Євро-2012 в Україні, і підготовка до підписання угоди про асоціацію з ЄС. В цей час серед мешканців України починає зростати підтримка європейського вектора. Водночас 2013 рік, особливо його середина, ознаменований появою руху «Український вибір». Цей рух проводить масовану антиєвропейську і проросійську пропаганду, що підхоплюється російськими медіа, вона наявна і в українському медіа-просторі. В цей час підтримка вступу до союзу з Росією знову зростає.

Переломом у геополітичних настроях є період Євромайдану (з листопада 2013 року) та події, що сталися після його перемоги (з лютого 2014 року). За карколомністю впливу на громадську думку ці події в новітній історії України можна порівняти хіба що з розвалом Радянського Союзу. Вперше проросійський вектор зовнішньої політики стала підтримувати меншість населення України, і це співвідношення зберігається досі, не маючи ознак можливих змін у майбутньому.

Точка «турбулентності» постреволюційного періоду – початок 2015 року. Це час оборони Донецького аеропорту і подальшого відступу української армії, терактів у Маріуполі, Краматорську, підписання другої версії Мінських домовленостей, що оцінювались як менш вигідні для України. В цей період дещо зросла частка прихильників союзу з Росією та, більшою мірою, ізоляціоністів. Частка проєвропейськи орієнтованих громадян низилась, що можна пояснити тими самими причинами, що і у випадку російсько-грузинської війни. З початку 2016 року зберігається тенденція поступового зменшення прихильників європейського вектора, хоча їхня частка значно перевищує частку прихильників вступу до союзу з Росією. Флуктуації у значущості привидів «Європа» та «Русский мир» можливі і в подальшому, але перший з них вже є домінантним, і не видно варіантів, за яких такий стан речей може бути радикально скорегований.

Звісно, всі описані коливання орієнтацій зумовлені насамперед політичними подіями (внутрішніми та зовнішніми), а не змінами в соціальній структурі населення України. Остання більшою мірою «відповідає» за збереження регіональних відмінностей в орієнтаціях. Аби, принаймні, проілюструвати, якщо не довести, слушність нашого висновку, проведемо статистичний експеримент. Порівняємо геополітичні орієнтації єдиного Донбасу (населення Донецької та Луганської областей разом) до початку агресії Росії і утворення т. зв. «ДНР» – «ЛНР» та орієнтації нині підконтрольних Україні частин цих областей. При цьому, з допомогою вагів, відтворимо в масиві даних довоєнного Донбасу соціальну структуру нинішнього «українського» Донбасу. Змінні для розрахунку вагів відібрані за результатами попереднього аналізу чинників регіональних відмінностей геополітичних орієнтацій, а також відповідно до набору змінних, який використовується для постстратифікаційного зважування вибірки КМІС. Результати порівняння соціального складу цих двох «версій» Донбасу та відповідно розраховані ваги представлені у табл. 3.18.

Таблиця 3.18. Соціальний склад Донбасу 2013 року та підконтрольних Україні територій Донбасу 2015 року за даними опитувань КМІС

Показник	Український Донбас 2015, %	Донбас 2013, %	Ваги
Стать			
Чоловіча	43,5	44,4	0,97973
Жіноча	56,5	55,6	1,016187
Тип поселення			
Міське	86,3	88,8	0,971847
Сільське	13,7	11,2	1,223214
Вікові категорії			
18–30	24,4	23,7	1,029536
31–45	21,8	24,3	0,897119
46–60	27,2	25,7	1,058366
>60	26,6	26,3	1,011407
Легиа для респондента мова			
Українська	4,2	0,5	8,4
Не має значення	9,0	4,2	2,142857
Російська	86,8	95,3	0,910808

Як бачимо, соціальний склад Донбасу 2013 року та підконтрольних його територій 2015 року за обраними нами змінними відрізняється. Всі відмінності є значущими, оскільки ми використовували об'єднані річні масиви з достатньою для таких порівнянь вибіркою населення цього регіону. Після розрахунку вагів було виведено розподіли відповідей на запитання «Як би Ви проголосували на референдумі щодо приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану?». Результати наведено у табл. 3.19.

Таблиця 3.19. Прихильність до Митного союзу жителів Донбасу 2013 та 2015 років за умови різної соціальної структури, відтвореної з допомогою вагів (%)

Як би Ви проголосували на референдумі щодо приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану?			
	Донбас-2013	Донбас-2013 із застосуванням вагів	«Український» Донбас-2015
За	70,7	69,5	34,4
Проти	11,7	11,4	29,0
Не взяв би участі у референдумі	8,6	9,0	17,1
Важко сказати	8,9	10,1	19,5

З отриманих розподілів можна зробити висновок, що різка зміна геополітичних орієнтацій населення Донбасу не пов'язана зі зміною його соціальної структури внаслідок відділення «ДНР» та «ЛНР».

Отже, регіональні відмінності геополітичних орієнтацій населення України зумовлені насамперед чинниками культурно-гуманітарного середовища – домінуванням у регіонах певної лінгво-етнічної самоідентифікації та конфесійної належності. Коливання орієнтацій, а особливо їхня різка зміна, більшою мірою зумовлені екстраординарними внутрішніми та зовнішніми політичними подіями. Вони виразніші по обидві боки розмежування військ за Мінськими угодами, проте зберігаються й у південно-східних і центральних областях. Слід зважати й на те, що війна з її жертвами й мільйонами біженців перевела запитання щодо приєднання України до Митного союзу у розряд «чутливих», відповіді на які можуть здаватися респондентам

тестом на лояльність державі та владі. Тому достовірність отриманих даних підлягає, принаймні, сумніву. Водночас очевидно, що громадяни усвідомлюють прямий зв'язок між рухом до Європейського союзу і можливістю ескалації конфлікту між Україною та Росією. Саме тому, логічно припустити, частка прихильників європейського вибору залишається стабільною. Здається, це усвідомлюють і загальноєвропейські інституції, які не поспішають із визначенням статусу України стосовно ЄС, залишаючи її у стані сингулярності.

3.6. Повсякденні корупційні практики

Практики вирішення життєвих або комерційних проблем із доступу до дефіцитних благ чи послуг за допомогою різноманітних «заохочень» у вигляді грошей, подарунків чи особистих зв'язків дуже поширені у повсякденності. У відповідних дослідженнях подібні практики слугують одним із індикаторів наявності досвіду корупції. Так, в опитуваннях КМІС, реалізованих для ініціативи РАСТ/UNITER за підтримки USAID у 2011 та 2015 роках*, є окремий блок запитань щодо такого досвіду, який ідентифікувався через вимагання та добровільне пропонування хабара і використання особистих зв'язків. Наявність двох хвиль опитування, які мали місце до та після подій 2013–2014 років, уможливає порівняння характеристик та установок, властивих категорії тих, хто володіє належними і вигідними у повсякденності навичками та використовує їх у певних ситуаціях.

Соціально-демографічні характеристики

Підгрупа тих, які стикалися з використанням особистих зв'язків, була виділена з кожного масиву даних опитувань за запитаннями *«Чи використовували Ви, або хтось із членів Вашої родини, або державний чиновник особисті зв'язки, кумівство або*

---

* Опитування 2011 року охоплює всю Україну, обсяг вибірки – 10 639 респондентів (~400 респондентів у кожній області, м. Києві та АР Крим), період опитування – 18.03–30.04.2011; опитування 2015 року охоплює всю Україну, за винятком тимчасово окупованих територій, обсяг вибірки – 10 173 респонденти (~400 респондентів у кожній області та м. Київ), період опитування – 15.08–17.09.2015. Метод опитування – особисте інтерв'ю, тип вибірки – випадкова багатоступінчаста з квотним відбором на останньому кроці.